

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

І. М. Поклад

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Постановка проблеми та завдання дослідження. Реалії історичного сьогодення вимагають від суспільства звернутися до історичної і духовної спадщини наукових доробок, які залишили нам любомудри та фундатори вітчизняної філософсько-психологічної думки. Враховуючи те, що вступаючи в життя, кожне нове покоління отримує якісь висхідні умови свого існування, суспільну та культурну спадщину, важливо наголосити, що перед лицем критичних, «переломних» суспільних періодів людина не повинна ставати сліпим знаряддям в руках фатально діючих, часто незрозумілих їй сил соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Сьогодні людство переживає саме такий складний період, коли, як ніколи гостро, постає проблема сутності та матеріального буття людини – «вічна» філософська проблема. Кожний раз вона є проблемою «іншої» людини, оскільки змінюються умови життя, його зміст, сама людина, її цінність та цінності. Вчені зазначають [5], що в «час змін» складні соціальні перетворення супроводжуються ломкою старих, відживши форм життя, переоцінкою цінностей та ідеалів, втратою звичних переконань та установок. Тому першочергове завдання для людини постає у «змозі знайти себе» – тобто, знайти ті основи та сили, покладаючись на які особистість могла б діяти впевнено. Але перед усе, вона змушена враховувати природу соціальних законів, духовних цінностей, реально оцінювати своє положення в світі, зміст та необхідність свого існування [1].

Спираючись на дослідження українських науковців (М.Й. Боришевський, В.В. Турбан) можна констатувати, що процес відчуження людської особистості набуває катастрофічного характеру тоді, коли відбуваються періоди зросту соціальної несправедливості, падіння

етичних цінностей, безробіття, а отже, рецидиви злочинності й безправності. Людина, таким чином, втрачає довіру до об'єктивних сторін свого існування, що не може не позначитися на її суб'єктивності, саморозвитку, самовдосконаленні та самореалізації. Відповідно до цього, можуть з'явитися відчуття розгубленості, відчаю та трагічності. Однак, на противагу негативним явищам, у особистості може реалізуватися і протидія: бажання захистити свою свободу й індивідуальність та прагнення віднайти джерела активності.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Являючи собою духовну сутність і форму самотворення людини, особистість завжди, незалежно від конкретних уявлень про неї, піддається проблематизації. У переламні моменти історії вона стає найактуальнішим предметом людської зацікавленості, провідною темою наукового інтересу [3].

Можна з впевненістю зазначити, що проблема особистості у сучасних реаліях набуває функцій певного акме, навколо якого концентруються інші, не менш важливі, але не такою мірою акцентовані суспільно-історичною ситуацією аспекти психологічної галузі знання. За таких обставин особистісний зріз презентує предметність наукової і практичної психології в її історичному сьогоденні, адже, фактично, зумовлює результативність вивчення багатьох інших питань людинознавства, суттєво підвищує їх аналіз не тільки в інтересах психології, а й, що не менш важливо, сучасної культури в цілому (С.О. Мусатов, 2015).

Відомі вітчизняні психологи та вчені радянської доби (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.Ф. Лазурський, С.Л. Рубінштейн та ін.) неодноразово підкреслювали, що особистість – продукт конкретно-історичних умов життя і власної активності по здійсненню соціальної програми саморозвитку та самореалізації. Так, розглядаючи психологічні механізми розвитку особистості, Г.С. Костюк зазначав, що «становлення особистості – обумовлений і разом з тим саморозвивальний процес, ... внутрішньо необхідний її рух від нижчих рівнів розвитку, в якому зовнішні причини

завжди діють через внутрішні умови» (Г.С. Костюк, 1988). При цьому до рушійних сил розвитку особистості вітчизняний науковець відносив такі характерні для суб'єкта внутрішні суперечності:

- по-перше, розбіжності між новими потребами, прагненнями суб'єкта і наявним рівнем оволодіння засобами для їх задоволення;
- по-друге, невідповідність досягнутого суб'єктом рівня розвитку місцю, яке він посідає в системі суспільних відносин, тим функціям, котрі він виконує;
- по-третє, протиріччя між тенденціями до інертності й сталості, стереотипізації, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого.

Аналізуючи у своїх роботах психологічну специфіку співвідношення різних чинників психічного розвитку М.Т. Дригус (2017) наголошує, що Г.С. Костюк особливо підкреслював, що форми прояву саморуху особистості виявляються (відбиваються) і її «властивій активності ...», виникненні нових спонукань до неї і засобів її здійснення». Зумовлено це тим, що «більш віддалені цілі, перспективні плани, ідеали», що формуються, «певним чином впливають на діяльність особистості, а через неї – на її розвиток». Саме завдяки прагненню до самовдосконалення, через власну діяльність, навчання, гру і працю особистість виступає «як суб'єкт власного розвитку, що свідомо обирає свій подальший життєвий шлях, готуючись до тієї діяльності, за допомогою якої він збирається знайти своє місце у суспільному трудовому житті та активно змінювати умови, обставини свого життя».

Все вищесказане дає змогу констатувати, що психологія, як і інші науки, покликана допомогти людині визначитися, оцінити реальні та передбачити потенційні її можливості, характер і принципи її творчості, яка може виступити в якості протидії можливого занепаду та регресу суспільства.

Потреба особистості у творчості – це прагнення надати оточенню властивостей, які існують у власному світосприйманні. Це одна з головних особливостей людської природи, відображення її індивідуальності,

вираження її «Я». Можна стверджувати, що творча особистість впливає на світ всією своєю індивідуальністю, паралельно і світ діє на неї. Водночас, як зазначають вітчизняні вчені [4], творчі сили можуть або активізуватися, досягаючи вершин, або втратити енергію, зазнаючи тиску з боку соціальних чи соціально-психологічних факторів.

Л.С.Виготський наголошував, що творчість – необхідна умова існування, і все, що виходить за межі рутини, завдячує своїй появі творчій діяльності людини. Якщо так розуміти творчість, то не важко помітити, що творчі процеси в усій своїй повноті виявляються вже в ранньому дитинстві.

Аналізуючи проблему творчого потенціалу, сучасна психолого-педагогічна наука підходить до її розв'язання таким чином: творчість, будучи за своєю сутністю структурним процесом, має свої етапи, механізми, закономірності; творчість як евристичний процес може бути стимульована розвитком пошукових вмінь та навичок, особливих здібностей та рис особистості.

Аналіз теорії творчості в історичному плані, огляд філософських, психолого-педагогічних поглядів на проблему творчості та дані сучасних наукових досліджень дозволили узагальнити ряд висновків, які мають першочергове значення для розбудови національної школи:

1.Творчість є родовою рисою людини, тобто креативність в тій чи іншій мірі притаманна кожній дитині, а творча діяльність, будучи первинною у історичному та особистісному контекстах, відповідає дитячій природі.

2.Природні творчі задатки зазнають зовнішнього впливу, тобто їх можна формувати, розвивати, відточувати, «будуючи» на цій основі розгалужену систему творчих здібностей.

3.Творчість постає не тільки як результат діяльності, але й як процес, дія, тобто критерієм його можна вважати характеристики, що активізують творчу діяльність.

4.Творча діяльність людини зумовлена двома групами факторів – внутрішніми силами особистості і зовнішніми умовами.

5. Найважливішим психолого-педагогічним завданням є забезпечення оптимальних умов і можливостей для найбільш повного розвитку та реалізації творчого потенціалу особистості.

Один із напрямків у дослідженнях місця та значення художньої творчої діяльності в становленні і розвитку людини займає проблема дитячої художньої творчості. «Головна цінність дитячої творчості закладена не стільки в її продукті, скільки в процесі оволодіння прийомами творчої діяльності», – вважає В.В.Клименко [2]. Розглядаючи проблему з цієї позиції треба зазначити, що діяльність дитини виступає тут як елемент її загального і духовного розвитку та як підготовка до майбутньої творчості в галузі мистецтв. Отже, якщо підходити до дитинства як до закономірного етапу життя людини, бачити його самоцінність, то з цього природно випливає ще один аспект наукового пошуку – які умови сприяють розвиткові художньо-творчої діяльності дітей та як організувати їх художнє навчання та виховання.

Психолого-педагогічні дослідження дають пояснення багатьох (хоча далеко не всіх) сторін художньої творчості дітей. Зокрема, виділяють гру як ведучу діяльність в дитинстві (А.В. Кенеман), яка формує різноманітні передумови художньої творчості і є, за твердженням О.М.Леонтьєва, можливою формою переходу до продуктивної художньої діяльності. Центральним ланцюгом художньої творчості дітей дошкільного (Н.О. Ветлуніна) і молодшого шкільного віку (О.П.Хижная) є створення художнього образу, зокрема, музично-ігрового. Основою художньої творчості дітей, вважає О.О.Мелік-Пашаєв, є змістовність чуттєво сприймаємої форми.

Досліджуючи протягом всього свого життя питання генетичної психології творчості, природи творчого процесу, видатний український науковець В.А. Роменець [4] доводив, що «творчість можна виховати лише

творчістю». Саме тому фундаментом розвитку творчого потенціалу особистості виступає духовна культура суспільства, що є зіткненням або гармонійним поєднанням об'єктивного та суб'єктивного.

Не можна погодитись з тими висловами політиків чи літераторів, які виступають з тезою про втрату духовності в наш час. Психолого-педагогічні дослідження вітчизняних вчених пояснюють, що культурні цінності необхідно створювати «заново», з урахуванням історичної епохи, економічних та суспільних законів. Як і раніше, людина нашого сьогодення – це особистість з яскраво вираженою індивідуальністю. Відлучення людини-творця від улюбленої справи або від реалізації її творчих задумів, може переживатися нею як найбільше горе.

Підвищення соціальної ролі, престижності, значимості творчої особистості (починаючи з дошкільних закладів освіти) приведе до оновлення життя суспільства взагалі, коли центром навчання та виробництва стане людина. На всіх етапах виховання та розвитку підрастаючого покоління, важливо зорієнтуватись на подолання відчуженості, зміні ставлень людини до людини, до навчання, справи, суспільних процесів. Крім того, по можливості, потрібно створити умови для поступової ліквідації грабіжницького ставлення економіки до культури, бо не може розумне суспільство недооцінювати роль духовності – джерела творчості, росту самовдосконалення та самореалізації.

Тривожними фактами сьогодні можна вважати деяку інфантильність дорослих людей, недосконалість, вузькість їх гуманістичного мислення, неуважність до наук, які вивчають людину. Тому, не лише теоретично, але й практично необхідний аналіз властивостей та мотиваційної сфери суб'єкта, який би забезпечував розвиток творчого потенціалу особистості.

Для активізації особистісних якостей необхідний розвиток саморегуляції, виховання почуття власної гідності. Саме ці якості «виросли» культура та духовний спадок народної творчості. Тому весь інтелектуальний потенціал суспільства, всі можливості культурної думки треба намагатися поставити на службу формування соціально-активної особистості – вільної

для творчості й унікальної у своїй неповторності та потрібності. Вкрай потрібний перехід від особистості людини-відтворювача і копіювальника, до людини, що прагнула б до саморозвитку і реалізації, з високою самооцінкою та високим рівнем домагань. Нові можливості суспільства розвинуться через нові можливості кожного індивіда. Все сказане вище, дає змогу зробити висновок, що перетворення людей із пасивних об'єктів суспільного розвитку в активних суб'єктів історичного процесу – головне завдання сьогодення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усвідомлюючи, що творчість являє собою діяльність яка дає нові й оригінальні матеріальні та духовні продукти, можна зробити *висновок*, що ця діяльність є специфічно людською:

– виникає в умовах суспільного життя людини, є відгуком на її виробничі, духовні, суспільні, побутові, та інші потреби, які виникають у людини в процесі її життя, відносин з оточуючими, виконання певних професійно-виробничих дій тощо;

– є за своєю природою суто людською діяльністю, адже спрямована на створення нового, реформацію, перебудову, зміну на краще всього, що оточує людину;

– є рушійною силою духовного і матеріального прогресу людства – людина не просто адаптується до середовища, але і активно його змінює;

– креативність як риса особистості акумулює в собі ті якості, завдяки яким людина протягом свого особистого життя не втрачає інтелектуальну активність та працездатність.

Таким чином, підхід до художньої творчості дітей як до об'єкту естетичного, дозволяє побачити її педагогічний потенціал та вимагає шукати відповідні способи його реалізації. Поширення гуманістичної парадигми в психології, яка оперує такими поняттями як «самовдосконалення», «самоактуалізація», «творчість» тощо – може скласти *подальшу перспективу наших досліджень* та стати важливою складовою психолого-педагогічного процесу отримавши відповідне наукове обґрунтування.

Література:

1. Боришевський М.Й. *Особистість у вимірах самосвідомості*: монографія. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
2. Клименко В.В. *Психологія творчості*: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
3. Поклад І.М. Вчення про особистість у вітчизняних науковців середини ХХ століття. *Особистість у сучасному світі: Матеріали круглого столу, 7 грудня 2018 р.* К.: 2018. С. 47-49.
4. Роменець В.А. *Психологія творчості*: навч. посібник. 2-ге вид., доп. К.: Либідь, 2001. 288 с.
5. Турбан В.В. Проблема становлення поняття «особистість» в українській психології другої половини ХІХ – початку ХХІ століть. *Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* К., Ніжин: ПП Лисенко, 2018. Т.ІХ. В. 11. С. 204-215.